

ОЛЬГА БОЖУК
ЕПІТЕТ УКРАЇНСЬКИЙ У ПРОЗІ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА
20—30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Початок ХХ ст. характеризується увагою до проблеми національного утвердження українського народу. Одним із мовних знаків цієї теми у прозі Б. Антоненка-Давидовича є епітет *український*, що входить до тематичної групи з компонентами *національний, націоналіст, нація; українізація, українець; самостійницький, самостійник; малоросійський, жовто-блакитний*, де він є домінуючим. Цікаво, що цей прикметник використав і один з друзів письменника, Ю. Саморос, назвавши Б. Антоненка-Давидовича «марксистом з українською душею».

Не випадково епітет *український* у мові творів прозаїка має велике функціонально-стилістичне навантаження. І найперше слід відзначити його епічний характер, оскільки прикметник *український* має функцію називання суспільно-політичних реалій та соціальних явищ доби після революції 1917 року в Україні. Серед них назви: а) державного органу влади (*рада*), наприклад: *За бабами йшла повітова Українська рада й гурток українських есерів з непомірно великим, як на їхню горстку людей, червоним полотнищем* (с. 368); *Українська Центральна Рада — це влада українських робітників, селян і трудового люду* (с. 409) (Тут і далі цитуємо за виданням: Антоненко-Давидович Б. Д. Твори: в 2 т. — К.: Наук. думка, 1999); б) представників соціальних верств (*нарід, пролетаріат, робітники, селяни, капіталісти, поміщики, буржуазія*): [...] *український пролетаріат потребує своїх економічних центрів і своєї Червоної Армії* (с. 187); *Ось уже п'ять хвилин він доводить на всі сторони, що немає українських капіталістів, поміщиків, що український нарід розгубив на шляхах історичного поневіряння свою буржуазію і тепер це — нація тільки трудящих* (с. 373); в) політичних груп (*комуністи, націоналісти, есери, фракції*): *Єдине, що було йому на користь, — це те, що він хоч і комуніст, але все ж таки — український комуніст...* (с. 181); *Так, я був український націоналіст, я був за голову повітової філії національного союзу* (с. 49); *Типовий, викінчений малорос, з таким української фракції не складеш!..* (с. 350); г) військових об'єднань (*полк*): *Так справа, бачите, ось яка: під Ригою на фронті сформувався український полк імені «Спасіння України»* (с. 313) і т. ін.

Повторюючись у текстах повістей «Смерть», «Тук-тук», «Справжній чоловік» та роману «Нащадки прадідів», що пов'язані тематикою постреволуційних змін, ці словосполучення стають маркерами загальної бурхливої та соціально неоднорідної динамічної картини життя в Україні. Залежно від контексту по-різному визначається внутрішня форма прикметника *український*, відкриваються його значеннєві нюанси. Так, під впливом екстралінгвальних чинників синонімізуються ознаки «український — державний», як-от: *Добродію Гусятинський! Ви ж з діда-прадіда, можна сказати, а тут, у державній українській установі все «чтокаєте» та «какаєте»!* (с. 255). Для того чи іншого персонажа *український* означає *свій*, напр.: *Оповідаючи про формування українських частин на інших фронтах, прапорщик страшенно перебільшував українські успіхи* (с. 418). Або — народний (*мужицький*): *Проте зятеві він сказав інакше: — Борц у нас український, мужицький, можна сказати* (с. 225).

Як правило, текстова ситуація, сполучення слів впливає на актуалізацію стрижневої семи прикметника *український* 'національний', пор.: — *Так ми покладаємось на вас, ви там українську справу того...* (с. 349); — *Наш Бондаренко не виступив би так за якусь українську пропозицію* (с. 356) та ін.

Український, українська газети — це і національномовна ознака, наприклад: [Більшовик — О.Б.] *примусив його ходити на лекції, читати українські газети і вчити граматику* (с. 255).

На тлі цих «безобразних» епічних (прямих, логічних) епітетних словосполучень вирізняється концептуальним змістом назва *справжня українська жінка*, значення якої конкретизується в контексті-роздумі, де ідеалізуються ознаки — інтелект, широка ерудиція,

україномовність, пор.: *Тут Діагностика пригадав трагедію своєї химерної нації, що не спромоглася досі створити справжньої української жінки, бо такі справді — міркував він: пересічна українська жінка — або ж культурний примітив, що її інтелектуальні обрії не виходять за межі Уманського чи Лохвицького масштабу, або ж вона зрусифікована* (с. 178).

Прикметник *український* є й засобом художньої типізації деталі зовнішності людини-українця — національної колірної ознаки очей, як-от: **Карі типові українські очі** впевнено й розмірено, наче це серед учнів у ремісничій школі, ходять між списаним папірцем і просторінню залюдненої зали (с. 359). Ця ж сема — ‘колір’ — розкривається через посередництво епітета-асоціата в образі державного прапора, а саме: [...] **і ось на дзвіниці Івана Великого лопотить жовто-блакитний, тонів золотої пшениці українських ланів і блакитного, безхмарного неба, прапор...** (с. 440).

Аналізований епітет в образному словосполученні *українські хмари* вносить у контекст негативну оцінку: [Отаман. — О. Б.], *простягаючи вгору руку, трагічним голосом із штучним пафосом казав: — Дивіться, панове, на ці хмари!.. Це українські хмари. Коли я дивлюсь на них, вони відбивають мені всю історичну недолю нашої України. Ах, віддав би половину свого життя на те, щоб вони ніколи не з'являлись* (с. 430). Ця сполука фактично є перифразою історії, революції, символом соціальних катаклізмів. «Українські хмари» — це хмари над Україною.

Домінантна властивість епітета *український* виявляється й у мікротекстовому повторі, коли ця ознака із актуалізованою семою ‘свій’ стосується як зовнішньо-предметного (*кіоск, календар*), так і внутрішнього психічного (*свідомість, ідея*) світу життя конкретної людини. Напр.: *Він самотужки навчився письма й сам, без сторонніх указівок, дійшов між піччю, лантухами борошна й діжею з тістом до української свідомості. Його заходами в місті, на бульварі, поставили колись, ще до війни, кіоск в українському стилі, де продавали «Кобзарі» й одривні українські календарі; Ця українська ідея зробила його громадянином і людиною!..* (с. 349).

Отже, епітет *український* залежно від того, з яким іменником сполучається, змінює тональність тексту. З одного боку, він є публіцистизмом, ідентифікатором територіального окреслення подій і національної приналежності персонажів художнього тексту. А з іншого, це поетизм у романтично-ідеалістичному, філософсько-мінорному відтворенні реальних фактів історії України 20 — 30-х років ХХ ст. (*українська жінка, українські хмари*), коли йдеться про національно-ментальні ознаки. За законом жанру творів Б. Антоненка-Давидовича «перемагає» епічність, логічно-номінативна сутність прикметникового епітета *український*, що реалізує свою мовно-естетичну силу через фігуру повтору в загальному контексті творчості письменників 20—30-х років ХХ ст. При цьому в конкретних мікроконтекстних зв'язках виявляються ті семантичні нюанси, яких не знайдемо у стислому тлумаченні в СУМі: «Український. Прикметник до українці і Україна» (Х, 423). Йдеться про компоненти значення ‘державний’, ‘свій’, ‘народний’, ‘національний’, ‘україномовний’, ‘жовто-блакитний’, ‘карий’, приховані у внутрішній формі одного з ключових мовних знаків індивідуального стилю Б. Антоненка-Давидовича.